

Лощинська Н. В., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри юридичного документознавства Національної академії внутрішніх справ

ПЕРШІ СПРОБИ ТВОРЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КЛІШЕ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ТЕКСТАХ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Для офіційних стосунків вживання мовленнєвих стандартів є основною стилетворчою рисою. Стійкі юридичні формули – обов'язковий атрибут законодавчої техніки. Юристи володіють широким набором відповідних трафаретних виразів. Традиція використання офіційно-ділових кліше відома з давнини. Вживання відтворюваних мовних формул було обов'язковим при складанні офіційних документів, більш того – в судовій практиці за характером оформлення вдавалось відрізнити справжні документи від підроблених.

Стандартні лексичні одиниці, зазвичай, називають канцеляризмами, штампами, кліше. При цьому у лінгвістичній літературі відсутня єдність у визначенні цих понять та їх оцінці.

Нерідко вони сприймаються як незалежні від певної сфери використання. При формулюванні терміна канцеляризм виразно виявляються два підходи. Одні дослідники називають канцеляризмами слова і звороти, специфічні для різного роду справочинного листування та іншої документації [1]. Інші канцеляризмами вважають готові, впізнавані слова і вирази, вживані в типовому мовленні або в художній літературі без специфічного стилістичного навантаження [4]. Згідно з таким міркуванням термін канцеляризм доречний тільки щодо стандартизованих нейтральних стійких висловів, вжитих за межами офіційно-ділового функціонального стилю мови.

Останнім часом все більш виразно окреслюється тенденція до впорядкування цих термінів, яка виявилась не тільки у чіткому визначенні сфер використання готових мовленнєвих утворень, але й у диференціації їх ознак та змістовому наповненні. За мотивовано вживаними стійкими одиницями, які є конструктивними текстовими елементами, закріпились терміни кліше, мовні стандарти: «Від мовних штамів варто відрізнити мовні стандарти. Мовними

стандартами (кліше) називають готові вирази, що вирізняються в мовленні, як скажімо фразеологізми, і використовуються в багатьох функціональних стилях мови» [4, с. 12].

Термін «штамп» все частіше в лінгвістичній літературі позначає не будь – який стійкий вираз, а тільки той, який втратив початковий зміст у зв'язку з високою частотністю вживання. Штампами вважають мовне виявлення бідності мислення, невміння детально висловлювати свою думку. Вживання таких стійких мовних ознак отримало негативну оцінку.

Деякі дослідники звертають увагу на хиткість і невпевненість між поняттями штамп і кліше. Іноді одні й ті ж регулярно вживані стійкі формули одні дослідники відносять до штампів, а інші – до стандартизованих одиниць які виконують певні комунікативні функції в тексті [5].

Для встановлення понятійних меж між цими термінами можна на підставі різних визначень, які наводяться в лінгвістичній літературі, зіставити характеристики кліше і штампа за такими параметрами, як детальність, функціональність, стилістична маркованість, роль в мовленні, оцінка адресата.

Порівняльна характеристика кліше і штампа

Штамп	Кліше	
Докладність	Часткове, уривчасте висловлення думки	Лаконічне, детальне висловлення думки
Функціональність	Втрата комунікативних функцій	Наявність функціональності
Роль в мовленні	Затемнення змісту висловлювання	Економне висловлення думки, прискорення інформаційного обміну
Стилістична маркованість	Стилістично забарвлене мовленнєве утворення	Стилістично нейтральне мовленнєве утворення
Ставлення адресата	Викликає негативне ставлення	Не викликає заперечення і негативного ставлення
Причини виникнення	Низька мовленнєва культура	Висока частотність однотипних мовленнєвих ситуацій

Штамповане мовлення часто зустрічається в засобах масової інформації. Вони проникають і в офіційно-ділове середовище. Дослідниця Н. Івакіна юридичними штампами вважає словосполучення на зразок: кримінальна справа по звинуваченню, де «по звинуваченню» – зайві слова, бо є слово «кримінальна».

Для офіційно-ділових стосунків справедливим є висловлювання, що «кліше – це помічник того, хто складає і читає документ, а штамп – шкідник для того, хто пише і говорить» [1, с. 44].

На нашу думку до стандартизованих термінологічних одиниць варто відносити тільки стійкі складні терміни типу: кримінальна відповідальність, позовна заява, судове провадження. Стандартизованість таких термінів якраз і обумовлена тим, що іменники в цих словосполученнях набувають моносемічності завдяки їх сполучуваності тільки з певними відносними прикметниками. Такі терміни стають неподільними, стійкими. А це, у свою чергу, обумовлює їх використання не в будь-якій, а лише в типовій, стандартній мовленнєвій ситуації.

Вживання специфічних для законодавства лінгвістичних утворень сучасної української мови почалося в 20-і рр. ХХ ст. Мета нашої статті – встановити особливості створення і вживання даних утворень. Стійкі юридичні формули ми виявили в законах УРСР за 1927–1928 рр., опрацювавши «Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 р.».

Враховуючи досвід дослідників у систематизації стандартних мовних одиниць, а також специфіку досліджуваного нами мовознавчого матеріалу, вважаємо можливим згрупувати виявлені юридичні кліше наступним чином :

1. Стійкі предикативні одиниці: особа...має право просити, зацікавлена сторона має право вимагати, постановою суду належить виконанню [2], право і обов'язки ґрунтуються [3].

2. Стійкі словосполучення :

а) дієслівно-іменникові: оскаржити постанову, опротестувати угоду, брати шлюб [2], доводити права [3], отримати дозвіл досягнути шлюбного віку, затвердити положення [2], застосувати амністію [3];

б) іменні: відбування покарання [2], вирішення спору, дача показів [3], термін покарання, встановлення батьківства [2], скасування шлюбу [3], неправомірність шлюбу, здійснення розслідування [2].

3. Стійкі прийменниково-іменникові конструкції: видати на утримання, згода між сторонами, право на працю, право на утримання, заява про усиновлення, на ґрунті постанови, за винятком зазначеного, на підставі громадської власності, відповідно до закону [3], за вимогою [2], у випадку, в порядку [3].

Перераховані юридичні формули були, по суті, першою спробою їх творення в законодавчих текстах нового історичного періоду. Перед законодавцями ставилось завдання викласти закони зрозумілою для широких мас мовою. З цією метою приймалися відповідні урядові постанови. Так що спрощене викладання законів в українському праві цілком відповідало вимогам часу. У законодавчих текстах 20-х рр. ХХ ст. доволі поширеною була варіативність юридичних формулювань. Наприклад: карається штрафом – накладається штраф («хуліганство карається штрафом» [3], «за зберігання неклеюваних виробів з благородних металів накладається штраф» [2], «порушення встановлених правил карається штрафом» [3]); судовий захист – судова оборона («договори мають судовий захист», «громадянин має права на судову оборону» [3]); через необхідність – у разі потреби; за винятком випадків – крім випадків; за наказом – відповідно до наказу [2].

Чіткість і зрозумілість мови законодавчих актів вимагає, щоб одна і та ж думка висловлювалась за допомогою одних і тих же слів, розмішених у встановленому порядку. Звісно, що варіативність формулювань суперечить стандартизації мовлення, його уніфікованості. Лінгвістичні неоднозначності у мові закону можуть призвести до помилок при його застосуванні.

Таким чином, юридичні кліше є функціонально обумовленими компонентами законодавчих текстів. Вони сприяють логічності, чіткості, ясності формулювань положень закону, спрощують його сприйняття, економлять час на його створення і прочитання. Українські юридичні кліше почали створюватись у 20-і роки ХХ ст. переважно завдяки запозиченням з російської мови. При цьому автори українських законодавчих текстів доклали чимало зусиль для відшукання

належних українських відповідників та створення власномовних юридичних кліше. Разом з тим істотним недоліком початкового етапу створення юридичних кліше є їх варіативність.

Список використаних джерел

1. Богуславская В. М. В защиту делового штампа / В. М. Богуславская // Русская речь. – 1968. – № 6. – С. 33–38.
2. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду за 1927 рік. – Харків : Юридичне видавництво, 1927.
3. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду за 1928 рік. – Харків : Юридичне видавництво, 1928.
4. Ивакина Н. Н. Клише и штампы в речи юриста / Н. Н. Ивакина // Советская юстиция. – 1990. – № 2. – С. 27–28.
5. Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. – Пермь, 1967.

Мінчак Г. Б., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету

КОНОТАТИВНИЙ МАКРОКОМПОНЕНТ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Останнім часом чимало вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (В. М. Теля, В. Л. Ващенко, Ю. П. Солодуб, І. В. Арнольд та ін.) висувають гіпотезу про те, що повна семантична структура знакового утворення поділяється на кілька макрокомпонентів, або блоків, кожен з яких має свою структуру (мікрокомпоненти). Дво-, а не трикомпонентність (денотат – сигніфікат – номінант) семантичної структури юридичних термінів зумовлена тим, що вони здебільшого є абстрактними одиницями, в яких денотат включає сигніфікат. Виходячи зі структурного підходу до лексичного значення, у загальному вигляді семантика юридичних термінів представлена двома макрокомпонентами – денотативним і конотативним, які визначають їхню основну семантичну специфіку, та